

II. ABDÜLHAMİD ÖZELİNDE OSMANLI'DA BİSMARCK ALGISI

Yusuf Ziya ALTINTAŞ*

Özet

Bu çalışma Osmanlı'daki Bismarck ve Almanya algısını; II. Abdülhamid-Bismarck ilişkileri ile II. Abdülhamid'in Bismarck ve Almanya'ya dair düşünceleri üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte Saray başta olmak üzere Osmanlı kamuoyu ve aydınlarında gözlemlenen müspet Bismarck algısının muhtemel sebeplerini de bir tebliğ sınırları çerçevesinde incelemektedir. I. Dünya Savaşı'nda askerî müttefikliğe varan Osmanlı-Alman yakınlaşmasının temellerinden birini de teşkil eden bu algı; arşiv belgeleri, hatırat ve matbuattan hareketle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Bismarck, Osmanlı, Almanya.

Abstract

THE PERCEPTION OF BISMARCK IN THE OTTOMAN EMPIRE: THE CASE SPECIFIC TO ABDULHAMID II

This study aims at an analysis of the image of Bismarck and Germany in the Ottoman Empire taking into consideration the relations between Abdülhamid II and Bismarck as well as Abdülhamid II's opinions regarding Bismarck and Germany. In addition, the probable reasons behind the positive image of Bismarck among the Palace particularly, the Ottoman public opinion and intellectuals will be discussed within the limits of a paper. This perception, which formed one of the basis of Ottoman-German approach leading to the military alliance during the World War One, will be examined in the light of the archival documents, memoirs and published works.

Key Words: Abdulhamid II, Bismarck, Ottoman, Germany.

---

* İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Doktora Öğrencisi,
email: yusufziyaaltintas@gmail.com

Giriş

Osmanlı-Alman ilişkileri gerek Türkçe gerekse Almanca literatürde farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır. Ekseriyetle Osmanlı'nın son dönemi üzerine yoğunlaşan bu çalışmalar daha ziyade 1890'lar da gelişmeye başlayan ve I. Dünya Savaşı ile zirve noktasına ulaşan ittifak sürecine yoğunlaşmaktadır. Bununla beraber söz konusu literatürün ağırlık merkezini I. Dünya Savaşı yılları teşkil etmesi, bir anlamda sürecin kendisinin ihmaline ve oluşum süreci ile bu sürecin temelleri gibi hususların kısa ve kuşbakışı anlatılarla geçiştirilmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede söz konusu ittifakın teşekkülünde esasen önemli bir mevki işgal eden Bismarck ve onun Osmanlı ile kurduğu/geliştirdiği ilişkiler de benzer bir ilgi eksikliğine maruz kalmış ve yeterince aydınlatılamamıştır.

Bu çalışma özelde II. Abdülhamid'in Bismarck hakkındaki düşüncelerini ve ona karşı nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu irdeleyen, genel olarak ise Osmanlı'daki Bismarck ve Almanya algısını belirli sorular çerçevesinde tartışmayı amaçlamaktadır.¹ Bunu yaparken kaynak olarak; II. Abdülhamid'in tartışma konusu olan ve kendi kaleminden çıkmadığı sabit olup çeşitli versiyonlar halinde yayınlanan hatıratları yerine; arşiv belgeleri, muhtıralar, hususî doktoru Hüseyin Atıf Bey başta olmak üzere yakınında bulunan, maiyetinde çalışan kimselerin hatıratları ile dönemin gazeteleri kullanılarak askerî müttetikliğe varan Osmanlı-Alman yakınlaşmasının temellerindeki bu algı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Otto von Bismarck² 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa siyasetinin merkezinde duran bir Alman devlet adamıdır.³ Küçük devlet-

¹ Bu makale 14-17 Kasım 2013 tarihlerinde Almanya'nın Würzburg şehrinde Uşak Üniversitesi ve Würzburg Üniversitesi ortaklığında düzenlenen "II. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu"nda sunulan aynı başlıklı tebliğin makaleye dönüştürülmüş halidir. Aynı zamanda yüksek lisans tezimizdeki ilgili bölümün genişletilmiş bir çalışmasıdır. Bkz. Yusuf Ziya Altıntaş, **Otto von Bismarck ve Osmanlı'daki İmajı**, İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

² "Bismarck" ismin orijinal yazılışdır. Ancak Osmanlıca metinlerden yapılan çeviri-yazılarda ve sonraki bazı Türkçe literatürde "Bismark" şeklinde okunduğu gibi yazılmıştır. Bu çalışmada eser isimleri ve orijinal alıntılar haricinde ismin Almanca orijinal yazılış tercih edilmiştir. Bununla birlikte tam künyesi: Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen'dır.

³ 1884 yılında Alman İmparatorluğu'nda bir süre elçilik görevinde bulunmuş Amerikalı politikacı John A. Kasson'un da belirttiği gibi; bu dönemde Almanya dendiğinde Bis-

çikler halinde yaşayan Alman prensliklerini bir çatı altında toplayıp Alman Birliği'ni tesis etmeyi başarması ve izlediği politika ile Almanya'yı güçlü bir İmparatorluk haline getirmesi onun siyasî bir deha olarak nitelendirilmesinin başta gelen nedenlerindedir. Bismarck, savaşlarla kurduğu imparatorluğu barış yoluyla korumak için gayret sarf etmiş, dış siyasetinin temelini Alman İmparatorluğu'nun güvenliği oluşturmuştur.

Bismarck'ın Avrupa siyasetinde etkin olduğu dönemde, bütün büyük devletlerin bir şekilde dâhil oldukları ve merkezinde Osmanlı Devleti bulunan Şark Meselesi⁴ en önemli gündem maddesiydi. Bismarck, bu gündemin önemli siyasî aktörlerinin başında gelirken, Osmanlı Devleti ise Şark Meselesi çerçevesindeki bütün sorunların merkezinde bulunmaktaydı.⁵ Bismarck, Avrupa'daki dengeleri korumak amacıyla Alman menfaatlerine en uygun şekilde, Şark Meselesi'nde ortaya çıkan sorunların büyümemesi için çaba sarf etmişti.

1. II. Abdülhamid'de Almanya ve Bismarck Algısı

Almanya'nın gücünün zirvesine ulaştığı bir dönemde Osmanlı Devleti'ndeki en önemli aktör olan II. Abdülhamid'in, daha şehzadelikli döneminde amcası Sultan Abdülaziz ile çıktığı Avrupa Seyahatinden itibaren Almanya'ya ve özellikle de Alman disiplinine karşı bir sempatisi olduğu görülmektedir. Ayrıca Almanların karakter itibariyle ağır olmalarına karşın sadık dost ve çalışkan olduklarını, bir işe girişmeden evvel gerekli bilgileri edinmeye önem verdiklerini, Fransızlar gibi politika ile uğraşıp vaktini boş yere harcamadıklarını düşünmekte ve bu karakterlerini takdir etmekte idi.⁶

II. Abdülhamid'in bu ilgisi devletlerarası diplomatik ilişkilerin

---

marck akla geliyordu ve Almanya'dan dönen saygın kişilere yöneltilen sorular "Bismarck ile tanıştın mı?", "Onun hakkında ne düşünüyorsun?" gibi sorulardı. Bkz. John A. Kasson, "Otto von Bismarck, Man and Minister", *The North American Review* (1821-1940), Ağustos 1886, c. CXLIII, nr. CCCLVII, American Periodicals, s. 105.

⁴ Şark Meselesi kavramının "19. Yüzyıldaki Osmanlı zayıflamasının neticesinde topraklarının paylaşılması" anlamında bir miras kavgası şeklinde algılanması en doğru yaklaşım olarak kabul görmektedir. Kavram 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'nın Osmanlı mirasını tek başına sahiplenmesine karşı çıkılması anlamında bir içerik kazanmıştır. Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", *DİA*, Cilt: 38, İstanbul, 2010, s. 353, 355.

⁵ Friedrich Scherer, *Adler und Halbmond: Bismarck und der Orient 1878 – 1890*, Paderborn, Schöningh, 2001, s. XII-XIII.

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Ankara, TTK Basımevi, 1995, s. 173.

gelişimindeki etkilerinin yanı sıra aynı zamanda şahsî dostluklar, karşılıklı kişisel ilişkilerin gelişiminde de rol oynamış, gerek Bismarck gerekse II. Abdülhamid aralarındaki ilişkileri korumak ve geliştirmek amacıyla özel günlerde hususî mektup ve telgraflara, tebrik ve hediye gönderimi gibi meselelere son derece önem vermişlerdir. II. Abdülhamid'in isteği üzerine Bismarck'ın özel doktorunu İstanbul'a göndermesi veya Bismarck'ın görevden ayrılmasından beş yıl gibi bir süre geçmiş olmasına rağmen 80. yaş günü kutlamalarına elçisi aracılığıyla II. Abdülhamid'in hediye ve mesaj göndermesi bu meydana zikredilebilecek örneklerden sadece ikisidir.

Aşağıda kısaca kaynaklardan bahsettikten sonra II. Abdülhamid'in Almanya ve Bismarck hakkındaki düşünceleri ile ilgili detaylı bilgilere yer vermeye çalışacağız.

Düşünceler dendiğinde ilk akla gelmesi muhtemel olan II. Abdülhamid'in hatıraları, kendisinin ölümünden kısa süre sonra yayınlanmaya başlamış, günümüze kadar farklı kişilerce farklı versiyonlar halinde yayınlanmış ve tartışma konusu olmuştur. Netice itibariyle söz konusu metinlerin II. Abdülhamid'in kendi kaleminden çıkmayıp, ona yakıştırılan metinler olduğu hâkim görüş haline gelmiştir.⁷ Biz de çalışmamızda bu nedenle söz konusu hatıraları kaynak olarak kullanmamayı tercih ettik. Bunun yerine daha öncelikli ve güvenilir olan Osmanlı Arşivi'nde konumuzla ilgili belgeler ve II. Abdülhamid'in görüşleri hakkında fikirler sunabilecek muhtıralarından faydalandık. Bu muhtıralar Osmanlı Arşivi'ndeki Yıldız Evrakı'nın önemli bir bölümünü oluşturmakta, devrin hükümdarı II. Abdülhamid'in çeşitli meselelerde görüş, düşünce ve yorumlarını ihtiva etmektedir. Bunlar Ali Fuat Bey, Tahsin Paşa, Süreyya Paşa, Hacı Ali Paşa gibi Mabeyn-i Hümayûn'daki çeşitli kişi ve görevlilere dikte ettirmek suretiyle yazdırılmıştır.⁸

Resmî arşiv belgeleri ve muhtıralarının yanı sıra II. Abdülhamid'in

⁷ Bu mesele hakkındaki farklı görüşler için Bkz. Ali Birinci, "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi", **Divan İlmî Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 19, Yıl: 2005, s. 177-194; Prof. Dr. Kemal Beydilli de 2012 yılı Nisan ayında kendisine danıştığımızda hatıralar ile ilgili olarak; II. Abdülhamid'in ağzından çıkmayıp sadece onun ağzına yakıştırılan laflar olduğu sübut bulan bu metinlerin hiçbir şekilde kaynak olarak kullanılamayacağı görüşünü dile getirmiştir.

⁸ Abdülhamid II., **Devlet ve Memleket Görüşlerim**, (Haz. A. Alaeddin Çetin, Ramazan Yıldız), İstanbul, Çığır Yayınları, 1976, s. 11-13.

hususî doktoru Atıf Hüseyin Bey'in 1909-1918 yıllarını içeren günlükleri, Sultan'ın özel hayatını, fikir, düşünce ve inanç yapısını, hislerini, sevgi ve nefretini, kişiliğini ve daha çok Avrupa ülkelerine ait hatıralarını, şahsî ve siyasî yaklaşımlarını içermesi açısından önem taşımaktadır.⁹ Atıf Hüseyin Bey, II. Abdülhamid'in Selanik'e sürgüne gönderilmesinden Beylerbeyi Sarayı'nda vefat etmesine kadar onun hususî doktorluğunu yapmak üzere İttihat ve Terakki hükümeti tarafından görevlendirilmişti. II. Abdülhamid hakkındaki önyargıları ilk zamanlar tuttuğu günlüklerine yansırken, daha sonra zamanla bu önyargıların kaybolduğu görülmektedir.¹⁰

Atıf Hüseyin Bey 15 Mayıs 1911 tarihli günlüğünde, okuduğu kitaplardan geçen bir bahiste II. Abdülhamid'in İtalyan ulemasından birinin eserini tercüme ettirip okuduğunu söylediğini ve "*mesela Almanya'da Prens Bismarck... Avusturya'da Metternich gibi siyasilerin hatıratını kimse okumuyor, asıl okunacak istifade edilecek bu gibi zevatin eserleridir*" dediğini aktarmaktadır.¹¹ Bismarck'ın Almanya ve Prusya hukuk-ı siyasiyesi hakkında ittihaz ettiği mesleğe dair kaleme alınmış olan Almanca bir kitabın Sultan II. Abdülhamid'e takdim olduğuna dair bir kayıt ise Sultan'ın fikrini kuvveden fiile çıkardığını gösteriyor.¹²

II. Abdülhamid'in şehzadelğinde Sultan Abdülaziz ile birlikte çıktığı Avrupa seyahati sırasında Almanya'ya karşı başlayan bir hayranlığı söz konusu idi. Bu seyahati Doktoru Atıf Hüseyin'e 1912 yılında anlatan II. Abdülhamid, önce Fransa'da III. Napolyon ile katıldıkları merasimi daha sonra da Prusya'ya geçtikten sonra oradaki merasimi anlatarak karşılaştırma yapmaktadır. II. Abdülhamid'e göre Fransa ve Prusya'daki askerî merasim arasında büyük fark vardı ve bunu şu sözlerle anlatıyordu;

"Prusya'da asker, Kral I. Wilhelm'in önünden geçerken zabitinden dümenci neferine kadar hepsi başını çeviriyor, kralın gözüne bakıyor, öyle ki sanki emret uğruna öleyim der gibi, öyle ciddi ve muntazam geçiyor idi".

⁹ Atıf Hüseyin Bey, **Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıraları (1909-1918)**, (Haz. M. Metin Hülagu), 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 15.

¹⁰ A.e., s. 8, 11.

¹¹ A.e., s. 157.

¹² BOA, Y. PRK. TŞF., 7/8, 14 S. 1321 (h.) / 29 Nisan 1319 (r.) / 12 Mayıs 1903 (m.).

Ayrıca burada misafir kaldıkları sürece herkesin işini askerce ve intizam içinde yapmasından hoşlanmıştı. Bu seyahat sonrasında İstanbul'a döndüğünde Prusya ve Fransa arasında çıkacak olası bir savaşta Fransa'da tahsil edip onlara muhabbet duyduğundan Fransızların kazanacağını iddia eden doktoru Mavroyani ile 100 lira bahse girmiş ve Prusyalıların kazanacağını iddia etmişti. Neticede Prusya galip gelince Almanya'nın birleştiğini söyleyen II. Abdülhamid doktoruna şunları anlatmıştı:

*“Ben bunu Almanya'da iken gözümle gördüğüm için zamanımda hep askerlik hususunda Almanya'ya taklit ettirdim. Tahsil için zabıt gönderdim. Almanya'dan muallimler celp ettim. Bunun için de evvela şimdiki imparatorun babasından¹³ ve bilahere kendisinden müsadelerini aldım. Prens Bismarck ahababım idi. Ona yazdım. İmparatora yazdım. Sefire de o yolda talimat verdim. Zabıtlarımızı ordusuna kabul ettiler. Bize muallim gönderdiler. Bir dostluk tesis ettim. Sebebi de orada gördüğüm terbiye-i askeriyenin hiçbir yerde makisi olamaması idi”.*¹⁴

Atf Hüseyin'in günlüğünün 26 Ağustos 1914 tarihli kısmında ise II. Abdülhamid Berlin Kongresi'ne giden süreçte Bismarck'ın kendisine bir vesileyle haber gönderdiğini ve bu haberde kendisi için *“Kendisini severim. Sultan Aziz ile Almanya'ya geldiklerinde daha gençliğini tanırım. Sonra da genç yaşında padişah oldu. Birçok felaketler geçirdi. Bu sebeple acırım...”* ifadelerini kullandığını aktarmaktadır.¹⁵

I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda 9 Temmuz 1916 tarihli günlükte Atf Hüseyin yine II. Abdülhamid'in Bismarck'tan bahsettiği şu ifadeleri aktarmaktadır:

“Şimdi her taraftan Almanya'ya hücumlar oluyor... Bakalım nasıl yakayı kurtaracaklar... İmparator, Prens Bismar-

¹³ Babasından değil dedesinden olmalıdır. Zira dedesi I. Wilhelm 1888 yılında ölmüş yerine geçen babası III. Friedrich hastalığından ötürü imparator olduktan üç ay kadar sonra ölmüştür.

¹⁴ Atf Hüseyin Bey, **a.g.e.**, s. 198-200; II. Abdülhamid aynı hikayeyi bazı ifade değişiklikleri ile 1913 ve 1917 yılında yeniden anlatmıştır Bkz. **A.e.** s. 240 ve s. 427-428; ayrıca Bkz. Karal, **a.g.e.**, s. 173.

¹⁵ Atf Hüseyin Bey, **a.g.e.**, s. 284.

ck'ın meslek-i siyasisini terk etti. Başına bu bela geldi.. Yoksa gelmezdi. Prens Bismarck gibi bir deha ne gelir.. ne de gelecektir.. Onun mesleği Rusya, Avusturya ile iyi geçinip İngilizleri de kullanmak, gücendirmemek ve Fransızlarla da ihtilaf Alsace-Lorraine'den ileri geldiğinden o hususta anlaşmaktan ibarettir... Kendisi garip bir adam idi... Başına büyük bir hasır şapka, sırtına da etekleri uzun bir setre giyip nehir kenarında elinde olta balık tutmak, yanında da iri sevgili köpeğini bulundurmak birinci meşgalesi imiş... oturduğu salonda eşya namına bir yazı masası, birkaç hasır iskemleden ibaret basit bir hâli varmış... Hatta imparatorun huzuruna çıktığı zaman bile köpeği yanında bulunmuş. Kendisinin doktoruyla görüştüm... bu tafsilatı ondan aldım. Şimininger (...)¹⁶ ismindeki doktorunu Zekiye Sultan'ın hastalığı için göndermiş idi."¹⁷

Atıf Hüseyin Bey'in günlüklerinin yanı sıra II. Abdülhamid'in özel ve siyasî hayatına yönelik izlere Ali Said'in 1922 yılında kaleme aldığı Saray Hatıraları'nda tesadüf edebiliriz.¹⁸ II. Abdülhamid'in gazete merakı ve yabancı gazeteleri takip etmesi, binek hayvanlarının yanı sıra Bismarck'ın da çok sevdiği av köpeklerine merakına¹⁹, ihsan ve ikramına; özellikle de hünerli ve becerikli kimselere ve sevdiği ecnebilere armağanlarının bol ve zengin olduğundan²⁰ bahsedildiğini görüyoruz. Ayrıca II. Abdülhamid'in zekâsı ve gönül alıcı

¹⁶ Bismarck'ın hususi doktorunun adının doğru yazılışı Ernst Schweninger'dir. Hakkında bilgi için Bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **Bismarck: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi**, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1316, s. 103 vd.

¹⁷ Atıf Hüseyin Bey, **a.g.e.**, s. 356-357; II. Abdülhamid'in bahsettiği Zekiye Sultan'ın hastalığı için 1885 yılında Bismarck'ın doktorunu göndermesi ile ilgili yazışmalar için Bkz. **BOA, HR. TO.** 529/42, 12 Kasım 1885 (m.) / 4 S. 1303 (h.) / 31 Teşrinievvel 1301 (r.); **BOA, HR. TO.** 529/47, 28 Kasım 1885 (m.) / 20 S. 1303 (h.) / 16 Teşrinisani 1301 (r.)

¹⁸ Ali Said, **Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı**, (Haz. Ahmet Nezh Galitekin), İstanbul, Nehir Yayınları, 1994, s. 11-14. Yazarın 1885 yılında girdiği ve uzun yıllar görevli bulunduğu Yıldız Sarayın'daki hatıralarından oluşup, II. Abdülhamid'in günlük hayatının ve ilgilerinin aktarıldığı bu eseri yayına hazırlayan Ahmed Nezh Galitekin, hatıratın anlaşılacağına göre öyle pek küçük bir saray görevlisi olmayan yazarın, Ali Said ismini müstear isim olarak kullandığı sonucuna varmıştır. Zira ilgili kaynakları taramasına karşın Ali Said ismine rastlamadığını belirtmektedir. Müstear isim kullanılmasını ise İttihat ve Terakki yönetimine karşı korkuya bağlamaktadır.

¹⁹ Padişah için uzun araştırmalar sonucu satın alınan bir çift iyi cins İrlanda köpeğinin Dersaadet'e gönderildiğine dair Bkz. **BOA, Y. PRK. EŞA.**, 17/34, 30 N. 1310 (h.) / 5 Nisan 1309 (r.) / 17 Nisan 1893 (m.).

²⁰ Ali Said, **a.g.e.**, s. 35, 41, 45.

muamelesiyle ecnebilerin hürmetini kazanmış olduğundan, İngiltere ve Almanya elçilerinin hususî müracaatlarında Sultan'ın bunlara fazlaca iltifat göstermesi üzerine şaşkınlık gösteren yanındaki birine, “*Birinin çok büyük donanması, diğerinin büyük ordusu var. Bizim de tatlı dilimiz olmasın mı?*” dediği nakledilmektedir.²¹

1.1. Şahsî Dostluklar ve Hediyeleşme

Devletlerarası ilişkilerde hediye alışverişi özellikle yakın dönemde de devam etmiş ve kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Hediyeleşme hususunda devletlerin temsilcileri olan elçiler son derece önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte herhangi bir ülke ile hediyeleşmenin yoğunlaşması bir anlamda o ülke ile olan siyasî ilişkilerin düzeyini yansıtmaktadır.²²

Osmanlı'da hediyeleşme geleneğinde, 18. yüzyıl ortalarına kadar geleneksel teamüllerle güç ve ihtişamı sergileyen sembolik hediyeler söz konusudur. Bu dönem sonrasında ise diplomasi ve elçilerin ön plana çıktığı ittifak ilişkilerine paralel bir hediyeleşme görülür.²³ Bu bağlamda II. Abdülhamid ve Bismarck arasındaki hediyeleşmeler de Osmanlı-Alman yakınlaşmasının bir tezahürü olarak ele alınabilir.

Nitekim II. Abdülhamid, esasen dış politikada daha rahat hareket edebilmek için başta yabancı devletlerin hükümdarlarıyla olmak üzere şahsî dostluklara ve birebir ilişkilere ehemmiyet vermiştir. Aradaki ilişkileri sıcak tutmak maksadıyla özel günlerde hususî mektup ve telgraflara, tebrik ve hediye vs. gibi meselelere son derece önem vermiştir.²⁴

Bunlara bazı örnekler verecek olursak; II. Abdülhamid karısının

²¹ A.e., s. 66.

²² Ahmet Cihan, “Toplumsal ve Siyasal İlişkilerin Bir Tezahürü Olarak Hediyeleşme: II. Abdülhamid’in Alman İmparatoruna 1906 yılında Göndermiş Olduğu Hediyeler”, **Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu 8-10 Ekim 2009**, Konya, Konya Valiliği, 2010, s. 124.

²³ A.e., s. 130-131.

²⁴ Bu telgraf ve mektupları müstakim bir şekilde bir araya toplayan defterlere rastlanılmakla beraber, Yıldız Saray’ından İstanbul Üniversitesi’ne intikal edip II. Abdülhamid’in uzun süren saltanatının bir döneminde yabancı devletlerin imparator, imparatoriçe, kral, kraliçe, prens ve prenses ile devlet adamların gönderdiği mektup ve telgrafların suretlerini içeren bir yazma defter, üzerine yapılan bir çalışma neticesinde makale olarak yayımlanmıştır. Bkz. Abdülkadir Özcan ve İlhan Şahin, “II. Abdülhamid’in Hususi Mektup ve Telgrafları”, **İÜ Tarih Dergisi**, Sayı: 34, 1984, s. 417-474.

vefatından dolayı Bismarck'a taziyelerini iletmış, bunun üzerine Bismarck, dönemin Berlin Sefiri Tevfik Paşa'dan teşekkürlerini iletmesini rica etmiştir. Tevfik Paşa da bunu çektiği bir telgrafla İstanbul'a bildirmiştir.²⁵ Bir keresinde Prens Bismarck'ın bir mülakatında "Devlet-i Aliyye hakkında pek ziyade muhabbet göstermesi üzerine, hükümet-i seniyye tarafından kendisine meveddet-i hayırhahanesine begayet ehemmiyet verdiği cihetle hissiyat-ı dostanesine teşekkür ile karşılık verilmesi" Berlin sefaretinden talep edilmişti.²⁶ 1888 yılı başlarında II. Abdülhamid, Alman İmparatoru, İmparatoriçesi, Prens Bismarck, oğlu Herbert Bismarck ve diğer nazırlara telgrafla yeni yıl tebrikleri göndermişti. Padişah tarafından gönderilen yeni yıl tebriklerine gelen cevaplar kendisine tercüme edilerek takdim edilmişti. Bismarck yeni yıl tebriğini şöyle cevaplamıştı:

*"Telgrafnâme-i devletlerinde münderiç kelimât-ı nevâziş-gâyâtan dolayı teşekkürât-ı fâikamı ve zevcem ile senâverlerinin tezâyüd-i bahtiyarî ve ikbâl-i asâfâneleri hakkındaki temenniyât-ı hâlisânelerimizi kabul buyurmalarını rica ederim"*²⁷

Sultanın talebi üzerine İstanbul'a gelen Bismarck'ın doktoru Schweningen'in, Bismarck'tan selam getirmesi üzerine II. Abdülhamid 3 Ağustos 1889 tarihli aşağıdaki mektubu göndermişti:

*"Hayreddin Paşa'nın tedavisi için celb edilen tabib-i hususi-i fehimaneleri Doktor Schwoeninger, validemle kerimemi ve Şehremini Mazhar Paşa'yı dahi muayene ederek... takdirimizi mucib olmuştur. Tabib-i mûmâ-ileyh huzurumuza kabul olduğu esnada selam-ı fehimanelerini iblağ eylemesiyle, işbu eser-i meveddetten hasıl olan mahzuziyyetimi ve Avrupa'da zat-ı fehimaneleri gibi bir dostumuz bulunmasından mutma'in bulunduğumu beyan ile zat-ı alinize mahsusan selam eder ve hakk-ı fehimanelerinde ber-kemal olan mahabbet-i samimiyyeme itimad buyuracaklarını me'mul eylerim. Fi 7 Muharrem sene 1307"*²⁸

İmparator II. Wilhelm'in İstanbul'u 1889 yılındaki ilk ziyaretin-

²⁵ BOA, Y. A. HUS., 314/93, 7 C. 1312 (h.) / 6 Kasım 1894 (m.).

²⁶ BOA, HR. TO. 499/1, 19 Eylül 1883 (m.) / 17 Za. 1300 (h.) / 7 Eylül 1299 (r.).

²⁷ BOA, Y. MTV., 29/98, 23 R. 1305 (h.) / 8 Ocak 1888 (m.).

²⁸ Abdülkadir Özcan ve İlhan Şahin, a.g.m., s. 453-454.

de yanında Otto von Bismarck'ın oğlu Kont Herbert von Bismarck da bulunuyordu. Bu ziyaret sırasında II. Abdülhamid Herbert von Bismarck'a da yakın ilgi göstererek babasının sağlığını ve hatırını sormuş,²⁹ Berlin'e geri dönüş zamanı geldiğinde de kendisiyle vedalaşırken babası Alman Şansölyesi Otto von Bismarck'a selam göndermeyi ihmal etmemişti.³⁰

II. Abdülhamid, Bismarck'ın Osmanlı Devleti'ne yüz vermemesinden ve Osmanlıları Üç İmparatorlar İttifakı'na almamasından şikâyetçiyken, *“Almanya kuvvetini boşuna harcayarak her yerde kendisine faydasız koloniler arayacağına, nüfuzunu İran Körfezi'ne kadar uzatsa hem bizim hem de kendisi için çok daha iyi olur”* demekteydi. Bu çerçevede Sultanın Alman ittifakı ve Almanya'nın iktisadî etkisine karşı davetkâr bir eğilimi vardı. Ancak II. Abdülhamid Avrupa uyumu ve barışçı politika içerisinde bu birliğe taraftardı. Ona göre Bismarck en akıllı diplomattı. Nitekim Ayşe Osmanoğlu babasının *“Bismarck hakikî diplomattı ve Avrupa'nın ruhunu bilirdi. Kendisiyle hususî muhaberatım vardır. Aramızda karşılıklı birçok mektuplar gönderilmiştir”* dediğini aktarır.³¹

Diğer yandan Bismarck da 1890'larda görevi bıraktıktan sonra II. Abdülhamid'in dış politikadaki kabiliyetini, Osmanlı'daki tüm diplomatlar arasında en iyi diplomat olduğunu söyleyerek dile getirmişti.³² II. Abdülhamid'e göre Avrupa dengesinde uyumu bozmayan bir Almanya'nın yanında yer alınmalıydı. Bismarck ile hususi olarak mektuplaşan Sultan, sürekli olarak İngiltere'nin gücünden ve siyasetinden çekindiğinden ihtiyatlı bir Alman dostluğuna taraftardı. Ancak sonraki yıllarda gelişen olaylar böyle ihtiyatlı bir dostluğa müsaade etmeyecek şekilde gelişmişti.³³

Sultan II. Abdülhamid, Bismarck'ı görevden ayrılmasından son-

²⁹ Almanya imparatoru II. Wilhem, eşi ve maiyetlerinin padişahı ziyaretler hakkında Bkz. **BOA, Y. PRK. PT.**, 5/79, 8 Ra. 1307 (h.) / 21 Teşrinievvel 1305 (r.) / 2 Kasım 1889 (m.); Ayrıca Bkz. Fatmagül Demirel, **Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s. 30.

³⁰ Demirel, **a.g.e.**, s. 44.

³¹ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, Ankara, Selçuk Yayınları, 1986, s. 55.

³² Klaus Kreiser und Christoph Neumann, **Kleine Geschichte der Türkei**, Stuttgart, Reclam, 2008, s. 348.

³³ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 9. Baskı, İstanbul, Alkım Yayınları, 2006, s.70.

ra da unutmamıştı. Ahmet Tevfik Paşa'yı 1895 yılında 80. yaş gününü kutlamak üzere nişan ve hediyelerle Hamburg'a, Bismarck'ın malikânesine göndermesi bunun güzel bir örneğiydi - ki bir sonraki bölümde bu ziyaretten kısaca bahsedeceğiz-. Hatta II. Abdülhamid, istifasından kısa bir süre sonra Bismarck'a bir mektup yazarak siyasi meselelerde kendisinden yardım talebinde bulunmuş ve Bismarck'ın bu mektuba verdiği olumlu yöndeki cevap İmparator II. Wilhelm'i kızdırmıştı.³⁴

1.2. Bismarck'ın İstifası ve Bir Ziyaret

Bismarck'ın istifa ederek görevden çekilmesinin Osmanlı kamuoyu ve Devlet-Sultan nezdindeki yankısı onun hakkındaki düşünce ve algılara ulaşabilmemiz açısından önem taşıyabilir. Dönemin önde gelen gazetelerine bakıldığında ana hatlarıyla Bismarck'ın istifasının Avrupa siyaseti açısından çok önemli bir mesele olduğu ve bu durumun endişe verici sonuçları olabileceğinin vurgulandığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak da örneklerle Bismarck'ın daha önce Avrupa'da çıkabilecek olası savaşları engellemiş olduğundan bahsedilmektedir.³⁵ Nitekim “*Yirmi beş seneden beri Avrupa politikasının hâkim-i mutlakı bulunan Prens Bismarck'ın istifası, Avrupa mehâfil-i siyasiyyesince mucib-i endişe*” oluyordu.³⁶

Öte yandan II. Abdülhamid, istifasının ardından Bismarck'ı unutmamış yaklaşık iki yıl sonra ona hediye bir altın madalya göndermişti. Bismarck ise kendi el yazısı ile Fransızca kaleme alıp altına imzasını atarak Varzin'den Berlin Osmanlı Sefirine gönderdiği 14 Ağustos 1892 tarihli telgrafi ile II. Abdülhamid'e teşekkürlerini sunuyordu ve şunları yazıyordu:

“Varzin, 14 Ağustos 1892

Sefir Hazretleri,

Şevketlü Sultan hazretlerinin bana gönderilmesini irade eyledikleri İmparator Gilyom'un İstanbul'a seyahatleri hatırası olan altın madalyayı bugün aldığım için metbû`-ı müfahhamınızın bunun gibi birçok delili olan teveccühât-ı şahanelerinin eserinden dolayı teşekkürat-ı bendegânemi ha-

³⁴ BOA, Y. PRK. HR. 14/70, 29 Z. 1308 (h.) / 24 Temmuz 1320 (r.) / 5 Ağustos 1891 (m.).

³⁵ Tercüman-ı Hakikat, Nr. 3538, 10 Mart 1306 (r.), 30 B. 1307 (h.), 22 Mart 1890 (m.), s. 1.

³⁶ Tercüman-ı Hakikat, Nr. 3539, 12 Mart 1306 (r.), 3 Ş. 1307 (h.), 24 Mart 1890 (m.), s. 1.

kipâ-yı seniyyelerine takdim eylerim. Bu vesileyle sefir hazretleri zât-ı devletlerine karşı hissiyat-ı ihtiram ve tazimatımı tekrar eylerim. Ekselansınızın çok hürmetkâr zaîf bendesi olan...

Kont Bismarck"³⁷

Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun aktardığına göre II. Abdülhamid, II. Wilhelm ve Bismarck'ı şu sözlerle karşılaştırmıştı;

*"II. Wilhelm saltanat zamanında iki defa İstanbul'a geldi. Kendisini yakından tanıdım. Genç, faal, nazik, sevimli bir zattı. Bismarck'ı yere çarptıktan sonra onun rolünü kendi üzerine aldı. Fakat Bismarck kadar tecrübeli ve akıllı değildi. Güttüğü gaye Almanya'nın askeri gücüydü."*³⁸

Bismarck ve II. Abdülhamid denildiğinde öne çıkan olaylardan birisi de Berlin Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın Bismarck'ı ziyaretidir. Tevfik Paşa Berlin Sefiri olduğu süre içerisinde II. Abdülhamid ile Bismarck arasındaki en önemli aracı konumundaydı. Paşa bu dönem içerisinde bulunduğu konum ve iki devlet arasındaki artan ilişkiler dolayısıyla Alman İmparatorluğu'nun Şansölyesi Bismarck ile zaman zaman münasebetlerde bulunuyordu. II. Abdülhamid adına görüşmeler ve yazışmalar onun aracılığı ile oluyordu. 1887 yılında vuku bulan bu yazışmalardan bir tanesinin neticesi olarak Tevfik Paşa Yıldız Sarayı'na gönderdiği şifreli bir telgrafta, Bismarck'ın kendisine cevaben bir mektup yazdığını ve bu mektupta dostluk ve muhabbet içeren ifadelerinden son derece memnun olduğunu Sultan'a iletmesi için kendisini memur eylediğini bildirmektedir. Ayrıca aynı telgrafta Bismarck'ın birkaç günden beri nezlesi bulunduğunu ve o nedenle evden çıkmamaya mecbur olduğundan bahsederek, birkaç gün zarfında tamamen iyileşmesinin ümit edildiğini bildirmektedir.³⁹ 1894 yılında ise II. Abdülhamid, eşinin vefatından dolayı Bismarck'a taziyelerini iletmiş ve bunun üzerine Bismarck, dönemin Berlin Sefiri Tevfik Paşa'dan teşekkürlerini iletmesini rica etmişti. Tevfik Paşa da bunu çektiği bir telgrafla İstanbul'a bildirmişti.⁴⁰

³⁷ BOA, Y. PRK. DFE., 1/26, 20 M. 1310 (h.) / 2 Ağustos 1308 (r.) / 14 Ağustos 1892 (m.).

³⁸ Osmanoğlu, a.g.e., s. 54; Soy, a.g.e., s. 93.

³⁹ BOA, Y. PRK. EŞA., 6/39, 25 C. 1304 (h.) / 21 Mart 1887 (m.).

⁴⁰ BOA, Y. A. HUS., 314/93, 7 Ca. 1312 (h.) / 6 Kasım 1894 (m.).

Yeni İmparator II. Wilhelm ile arasının açılması neticesinde arka plana itilen ve başbakanlık görevinden ayrılan Bismarck, Hamburg yakınlarında bulunan Friedrichsruh'daki malikânesine çekilmişti. Alman halkı ve bilhassa milliyetçi Alman gençliği için sembolleşmiş olan Bismarck için, 80. yaşgünü olan 1895 yılında talebe cemiyetleri, sevenleri ve binlerce Alman sevgi gösterileri düzenlemişti. II. Wilhelm başta olmak üzere ne devlet katından kimse ne de yabancı devletlerin elçileri bu gösterilere katılmamıştı. Tek istisna ise Osmanlı Büyükelçisi Tevfik Paşa idi. Tevfik Paşa bu gösterilerin düzenleneceğini haber aldığı anda, Sultan II. Abdülhamid'e başvurarak, Berlin Antlaşması'ndaki rolü dolayısıyla Türk dostu olarak nitelendiği Bismarck'a 80. yaş gününde tebrik mesajı ve bir hediye gönderilmesini önermiş, II. Abdülhamid de bu öneriyi uygun bularak bir tebrik mesajı ile birlikte bir imtiyaz nişanının bizzat Tevfik Paşa tarafından götürülmesini istemişti.

Şefik Okday, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa* başlığını taşıyan çalışmasında bu ziyaretten bahsetmektedir. Tevfik Paşa Prens Bismarck'ı ziyareti öncesinde İmparator II. Wilhelm'in de fikrini sormuş ve "*kendi padişahı tarafından sefirine verilen bir vazife elbette ifâ edilecektir*" yanıtını almıştı.⁴¹ Neticede bu ziyaret gerçekleşmiş ve Bismarck Tevfik Paşa'yı yemek sofrasında yanına oturtturarak diplomatik Fransız diliyle mealen, "*Gözden düşmüş biri olan beni unutmayan tek hükümdar olan devletli padişahınızın sıhhatine kaldırıyorum*" diyerek kadehini kaldırmıştır.⁴² Bu ifadeleri Tevfik Paşa'nın, Berlin Sefareti'nden Bâb-ı Âli Hariciye nezaretine çektiği telgrafta da görüyoruz. Tevfik Paşa bu telgrafta Bismarck'ın 80. sene-i devriyesi münasebetiyle Friedrichsruh'daki malikânesinde tertip edilen programa katıldığını, Bismarck'ın önemli bir kalabalık huzurunda II. Abdülhamid'e hem iktidarda olduğu dönemde hem de sonrasında kendisini unutmamış olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirdiğini belirtmektedir. Hatta yemek esnasında ayağa kalkarak Sultan'ın sıhhat ve afiyeti için temennilerde bulunduğunu ve bu

⁴¹ Şefik Okday, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, İstanbul, Marsan Matbaacılık, 1986, s.20.

⁴² Şefik Okday ayrıca Türkiye'ye gelip dinlenmesi söz konusu olunca Bismarck'ın, büyük babası Tevfik Paşa'ya "çok isterdim ama imkân bulabilecekmiyim?" dediğini, ancak Sultan II. Abdülhamid'in, dönemin Alman İmparatoru II. Wilhelm ile ilişkilerini düşünerek böyle bir davette bulunmadığını nakleder. Bkz. Okday, a.g.e., s.21.

davranışı nedeniyle orada bulunan topluluk tarafından kuvvetli bir şekilde alkışlandığını bildirmektedir. Tevfik Paşa'nın bu telgrafı Hariciye Nezareti Sadaret Dairesi'ne, Sadaret ise padişaha sunmuştur.⁴³

Tevfik Paşa'nın oğlu olan İsmail Hakkı Okday da⁴⁴ *Yanya'dan Ankara'ya* isimli kitabında bu ziyaretle ilgili bir bölüme yer vermiş ve babasının anlattıklarını aktarmıştır. Bismarck'tan Alman Birliğini gerçekleştirip ihtişamlı Almanya İmparatorluğu'nu kuran ve başına o zamana kadar sadece Prusya Kralı olan Hohenzollern Hanedanı'nı getiren dâhi siyaset ve devlet adamı olarak bahsederken, bahsi geçen 80. doğum günü kutlamalarıyla ilgili yeni İmparator II. Wilhelm ile Bismarck'ın arasının iyi olmadığından yabancı elçiliklerde bu kutlamalarla ilgi hiçbir hareketlilik görülmeyip yalnızca babası Ahmet Tevfik Paşa'nın bir teşebbüsü bulunduğunu aktarmaktadır. Prens Bismarck'ın Türk dostluğundan ve Berlin Kongresi'ndeki Türkiye lehindeki müspet teşebbüslerinden bahisle kendisinin Prens'i tebrik etmeğe memur buyrulmasını II. Abdülhamid'ten rica etmiştir. Yükarıda da bahsedildiği şekilde ziyaret gerçekleşmiş ve İsmail Hakkı Okday'ın aktardığına göre Ahmet Tevfik Paşa'dan başka hiçbir yabancı devlet elçisinin bulunmadığı yaş günü ziyafetinden sonra Prens Bismarck sofrada yaptığı konuşmada şunları söylemiştir;

*“Doğum günümde hiçbir hükümdar beni hatırlamadı. Ancak ve ancak necib, asil, efendi Türk Milleti'nin Padişahı Majeste İkinci Abdülhamid Han, Büyük Elçisi Ahmet Tevfik Paşa ile gönderdikleri kıymetli tebrik mesajı ve yüksek imtiyaz nişanı ile beni hatırlamış oldular ve taltif buyurdular. Kadehimi bu Büyük Türk Hükümdarının sıhhatlerine ve cesur, asil Türk Milleti'nin saadetine kaldırıyorum!...”*⁴⁵

İsmail Hakkı Okday kitabında yer verdiği bu bilgileri aktarırken bizzat babası merhumun anlattığını söylemektedir. Ahmet Tevfik Paşa'nın 80. doğum yılı münasebetiyle Bismarck'ı ziyaretinden ikisinin aynı karede yer aldığı bir fotoğraf bulunmaktadır. Bu fotoğrafa gerek Şefik Okday'ın, gerekse Orhan Koloğlu'nun kitaplarında yer

⁴³ BOA, Y. A. HUS., 323/96, 10 L. 1312 (h.) / 6 Nisan 1985 (m.); Ayrıca bkz. BOA, Y. PRK. EŞA., 21/40, 6 L. 1312 (h.) / 21 Mart 1311 (r.) / 2 Nisan 1895 (m.).

⁴⁴ Tevfik Paşa ile Afife Hanım'ın ilk çocukları olan İsmail Hakkı Okday, Sultan Vahdetin'in kızı Ulviye Sultan ile evlendiği için saraya damat olmuştur. Yani İsmail Hakkı Bey hem sadrazam oğlu, hem de padişah damadıdır.

⁴⁵ İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1975, 266-268.

verilmiştir.⁴⁶ II. Abdülhamid bundan sonra da Bismarck'ı unutmamıştı. 1897 senesinde Berlin Sefareti aracılığı ile sıhhi durumunu sordurmuş, Bismarck da kendisine cevaben bir teşekkür yazısı göndermişti.⁴⁷ Bununla birlikte rahatsız olduğu zamanlarda Bismarck'ın sağlık durumuyla ilgili Berlin'den Dersaadet'e zaman zaman bilgi veriliyordu.⁴⁸

1.3. Bismarck'ın Ölümü ve Sonrası

II. Abdülhamid Bismarck'ın ölümünün ardından oğlu Herbert Bismarck'a sefiri aracılığı ile samimi bir taziye mesajı göndermişti. İkdâm gazetesinin 11 Ağustos 1898 tarihli nüshasında Saltanat-ı Seniyye'nin Berlin Sefiri Tevfik Paşa'nın Prens Bismarck'ın vefatı münasebetiyle oğlu Herbert Bismarck'a gönderdiği tahrirata yer verilmektedir. Sadaret tarafından Tevfik Paşa'ya "*Pederinin vefatı münasebetiyle Prens Herbert Bismarck cenaplarına Devlet-i Aliyye'nin taziye-i samîmânesini tebliğ buyurmanızı rica ederim*" şeklinde gönderilen telgraf sonrasında Tevfik Paşa aşağıdaki mesajı Herbert von Bismarck'a göndermiştir:

"Bu asrın en büyük siyasiyyûnu olan pederinizin vefatından dolayı zât-ı âliniz ve bütün Alman milletinin dûcâr olduğunuz ziya-ı ebedi münasebetiyle Devlet-i Aliyye'nin taziyet-i samîmânesini kabul buyurmanızı rica ederim".⁴⁹

Bismarck gibi önemli bir siyaset adamının ölümünün Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı'da da büyük bir yankısı olacağı muhakkaktır. Bismarck, 30 Temmuz 1898 günü Hamburg ya-

⁴⁶ Friedrichsruh'daki Otto von Bismarck Vakfı Kütüphanesi'nde çalışma yaptığımız sırada bu ziyaretle ilgili bilgi ve belgeye ulaşamadık. Hatta bahsi geçen fotoğrafı vakıf yetkilisine gösterdiğimizde, daha önce bu fotoğrafla karşılaşmadıkları yanıtını aldık. Bismarck'ın sekseninci doğum yılı münasebetiyle çok sayıda grubun Bismarck'ı ziyaretleri söz konusu olduğundan bunu doğal karşılamak mümkündür. Ayrıca Orhan Koloğlu ile 2012 yılı Mayıs ayındaki görüşmemizde kitabında yer verdiği fotoğrafın kaynağını sordüğümüzde, kitabı hazırlarken aileden kalan İsmail Hakkı Okday'ın arşivinden faydalanma imkânı bulunduğunu ve bu fotoğrafın da bu arşivden intikal etmiş olduğunu belirtmiştir.

⁴⁷ **BOA, Y. PRK. BŞK.**, 51/16, 4 Za 1314 (h.) / 6 Nisan 1897 (m.) / 25 Mart 1303 (r.);

⁴⁸ Örneğin bkz. **BOA, Y. PRK. PT.**, 11/39, 22 L 1314 (h.) / 26 Mart 1897 (m.) / 14 Mart 1313 (r.); **BOA, Y. PRK. PT.**, 11/39, 23 L 1314 (h.) / 27 Mart 1897 (m.) / 15 Mart 1313 (r.); **BOA, Y. PRK. PT.**, 8/52, 21 Ş 1309 (h.) / 21 Mart 1892 (m.) / 9 Mart 1308 (r.).

⁴⁹ **İkdâm**, Nr. 1467, 30 Temmuz 1314 (r.), 23 Ra. 1316 (h.), 11 Ağustos 1898 (m.), s. 2. Bu telgraflara Ali Reşat ve Babanzade İsmail Hakkı da eserlerinde yer vermişlerdir. Bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 123.

kınlarındaki Friedrichsruh'da bulunan malikânesinde 83 yaşında hayatını kaybetti. Bu vefat haberi Berlin Osmanlı sefaretî tarafından bir telgraf çekilerek derhal Dersaadet'e bildirilmişti.⁵⁰ Bismarck'ın ölümünün ardından yerli yabancı gazeteler farklı bakış açılarıyla yazılmış haber ve makalelerle dolu idi. Bu metinlerin büyük bir kısmı Bismarck'a övgüler düzerken diğer bazıları daha tarafsız, az bir kısmı ise tenkit içeriyordu.⁵¹

Dönemin önde gelen gazetelerinden *İkdam*⁵² ve *Tercüman-ı Hakikat*'a bakıldığında Bismarck'ın ölümünün Osmanlı basınında önemli derecede yankı bulduğu ve ölümünden sonraki günlerde neredeyse her gün Bismarck ile ilgili gerek ölümü sonrasındaki gelişmeler ve gerekse Bismarck'ın hayatı ile ilgili geniş çaplı bilgi içeren yazıların yer aldığı dikkat çekmektedir. Hatta *İkdam* gazetesinde Bismarck'ın ölümü münasebetiyle bir yazı dizisi⁵³ yayınlanması oldukça ilgi çekicidir.

İkdam gazetesinin 2 Ağustos tarihli nüshasının ilk sayfasında Almanya'nın mâtem içinde olduğu ve bugüne değin gelmiş geçmiş en büyük dâhilerinden birini kaybetmenin üzüntüsünü yaşadığını bildiren bir haber yer almaktadır. Metinde Bismarck gibi zevatın dünyaya nadiren geldiğinden, kendisinin memleketine büyük hizmetler yaptığından ve Prusya önderliğinde Alman İmparatorluğu'nu kurduğundan övgüyle bahsedilmektedir. Sonraki günlerde de gazetelerde birçok haber okuyucuları gelişmelerden haberdar etmektedir.

Netice itibariyle *İkdam* ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetelerinin Bismarck'ın ölümü sonrasındaki günlerde verdikleri haberlere bakıldığında daha çok ajanslardan yahut dış basından⁵⁴ alınan ve Bismarck'ın ölümü çerçevesinde başta Almanya olmak üzere çeşitli devletlerdeki gelişmelerin aktarıldığı görülmektedir. Her ne kadar bir aktarım söz konusu olsa da konuyla ilgili aktarılacak haberlerin se-

⁵⁰ BOA, Y. A. HUS., 387/53, 13 Ra. 1316 (h.) / 20 Temmuz 1314 (r.) / 1 Ağustos 1898 (m.).

⁵¹ Gazete yazılarından örnekler için Bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 359 vd.

⁵² Ali Reşat ve Babanzade İsmail Hakkı'ya göre o dönem *İkdam* gazetesi matbuat-ı osmânînin en müteber ve en ciddisiydi. Bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 358.

⁵³ *İkdam*, Nr. 1463, 26 Temmuz 1314 (r.), 19 Ra. 1316 (h.), 7 Ağustos 1898 (m.), s. 2-3. "Makale-i Mahsusa" ana başlığında "Paris muhabirimizden Bismarck'ın vefatı münasebetiyle bir hasbihal" alt başlıklı yazı serisi Ali Kemal imzasıyla bir hafta devam etmiştir.

⁵⁴ Daha çok da Alman Berliner Tageblatt, Neue Freie Presse, Berliner Neueste Nachrichten, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Berliner Lokal Anzeiger gibi gazetelerden.

çimi ve aktarılış şekli, Bismarck algısını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

II. Abdülhamid, Bismarck'ı ölümünden yıllar sonra da unutmamıştı. Bismarck'ın ölümünden yedi yıl kadar geçtikten sonra Yıldız Sarayı'ndan Berlin Sefareti'ne gönderilen bir telgrafta, bir Alman gazetesinde ilan ile satışı çıkarılan ve Alman İmparatoru ile Prens Bismarck'ın tasvirlerini içeren iki tablonun sefaretçe satın alınarak posta ile İstanbul'a gönderilmesi talebi, sefaretten gelen cevabî telgrafta ise bahsi geçen tabloların satın alınarak gönderildiği bildirilmektedir.⁵⁵ Bu durum Almanya ile ilişkilerin giderek yoğunlaştığı bir dönemde Bismarck'ın II. Abdülhamid tarafından unutulmadığını göstermektedir.

2. II. Abdülhamid'in Düşüncelerinin Şekillenmesindeki Faktörler

II. Abdülhamid'in özelde Bismarck genelde ise Almanya ve Almanlar hakkındaki müspet düşüncelerinin kendi döneminden itibaren Osmanlı-Alman yakınlaşmasının giderek artmasında önemli etkisi olduğuna şüphe yoktur.

Esasen siyasî yapı ve rejim açısından bakıldığında özellikle İngiltere'nin meşrutiyeti teşvik eden davranışlarına karşın, otoriter bir toplum ve devlet yapısına dayanan, hükümetin parlamentodan çok hükümdara karşı sorumlu bulunduğu, basın daima müdahaleye açık, alınacak tedbirlerle kulağı çekilebilen bir sisteme dayanan Almanya'nın, II. Abdülhamid'e sempatik gözükeceği açıktı.

Nitekim II. Abdülhamid'in Bismarck'a duyduğu yakınlığın ve onu takdir etmesinin diğer bir önemli nedeni olarak Bismarck'ın kendisini I. Wilhelm'in sadık bir bendesi ve hizmetkârı olarak nitelendirmesi sayılabilir. Keza Bismarck'ın mezar taşına bu şekilde yazılmasını vasiyet etmesi de onun imparatorluğa olan bağlılığı nedeniyle II. Abdülhamid'in takdirini kazanmasının muhtemel sebeplerinden biri olabilir. Neticede kendisi de Osmanlı Devleti'nin sultanı olarak kendisine sadık bendelerin olmasını arzulamakta ve bu çerçevede Bismarck'ı bir örnek olarak görmektedir.

II. Abdülhamid'in Almanya sempatisinde basının da önemi vardı.

⁵⁵ BOA, Y. PRK. EŞA., 48/40, 15 L. 1323 (h.) / 13 Aralık 1905 (m.).

Almanya kendi ideolojik yayılması için basının önemini biliyordu. Bismarck tarafından Almanya'ya çağrılıp para, matbaa makineleri ve hediyeler verilen Ali Efendi tarafından çıkarılan *Basiret* Gazetesi Almanya'yı destekleyen yazılar yazmış, Osmanlı halkı ve devlet erkânı arasında olduğu kadar, sarayda da okunan bu gazete II. Abdülhamid üzerinde de Alman sempatisinin oluşması hususunda tesirde bulunmuştu.

Bunun dışında Osmanlı'da yönetici ve aydın çevrelerinde İngiltere, Rusya ve Fransa'ya karşı bir nefret ve bir bezginlik vardı. Bunlar iki yeni güce Almanya ve Japonya'ya sempati besliyorlardı. Japonya'nın Osmanlı'ya nüfuz etme şansı az olduğundan, Almanya'ya sempati daha büyüktü ve bu dönemde Alman yayılması için uygun bir ideolojik ortam oluşmuştu.⁵⁶

Ayrıca 93 Harbi'nde yaşanan hezimetten sonra Rus ordusunun durdurulmasında Berlin'in öncülük etmiş olması II. Abdülhamid'in Bismarck'a daha sıcak bakmasında etkili olmuş, hezimete uğramış Osmanlı ordusunun ıslahı ve düzenlenmesi konusunda Almanya'ya başvurma yoluna gidilmişti. II. Abdülhamid daha önce II. Mahmud'un yaptığı gibi politik bakımdan daha az tehlikeli görünen ve ayrıca Fransa ile yaptığı savaştan muzaffer ayrılarak gücünü ispat etmiş olan Almanya'ya başvurmayı seçmişti.⁵⁷

II. Abdülhamid'in Almanya'dan askerî yardım talebinde bulunmasının sebepleri arasında Alman askerî gücünün ihtişamından ve Bismarck'ın kendisine Avrupa'nın hakemi olma itibarını veren diplomatik kabiliyetinden etkilenmiş olduğu ve aynı zamanda Osmanlı topraklarında gözü olmaması gösterilebilir.⁵⁸ İngiltere'nin Berlin Kongresi ile Kıbrıs'ı ele geçirmesi ve sonrasında Mısır'ı işgal etmesi II. Abdülhamid'i endişeye sevk etmişti. Büyük güçler arasında ise

⁵⁶ Hakan Akyar, *Bismarck ve II. Wilhelm'in Osmanlı Üzerine Düşünceleri*, Muğla Üniversitesi, SBE, 2003, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 73-74.

⁵⁷ Jehuda L Wallach, *Anatomie einer Militärlilfe: die Preussisch-Deutschen Militärmissionen in der Türkei: 1835-1919*, Düsseldorf, Draste Verlag, 1976, s. 34; Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen ilk Alman Askerî Heyeti Hakkında", *İÜ Tarih Dergisi*, Sayı: 32, 1979, s. 481; Murat Çulcu, "Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış", *Çıkarlar, Çatışmalar, Çözümler: Tarihten Geleceğe Türk-Alman İlişkileri*, (Haz. Erhan Yarar), Ankara, Türk Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Grubu, 1999, s. 14.

⁵⁸ H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s. 31.

Osmanlı topraklarına göz dikmeyip sadece ekonomik ilişkiler üzerinde duran yalnızca Bismarck'ın Almanya'sı görünüyordu.⁵⁹

Sonuç

II. Abdülhamid örneğinde olduğu gibi Osmanlı'da kamuoyu ve Sultan-Devlet nezdindeki Bismarck algısı büyük ölçüde müspet yöndedir. Burada Bismarck'ın gerek Osmanlı idaresi gerekse Osmanlı aydınları tarafından dikkatle takip edilen bir devlet adamı olmasını, diplomatik başarı ve etkinliğine hamletmek mümkündür.

Sultan II. Abdülhamid'in devletlerarası ilişkilerde şahsî ilişkilere önem vererek yabancı devletlerle çeşitli vesilelerle her daim irtibat halinde olması şüphesiz Bismarck ile de irtibat halinde olmasını beraberinde getirmiştir. Ancak çalışmada farklı boyutlarıyla ele alındığı üzere II. Abdülhamid'in özelde Bismarck'a genelde ise Almanya'ya karşı müspet düşünce ve tavırları aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin menfaatleri doğrultusunda değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte belki de Osmanlı'nın giderek ayrıştığı bir dönemde gerek başta II. Abdülhamid olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının gerekse mütefekkirlerinin Osmanlı'yı bir arada tutma düşünce ve amacına sahip olmaları, Alman prensliklerinin birliğini sağlayan bir devlet adamına ilgi ve sempatiyle bakılmasının önemli bir nedeni olsa gerektir.⁶⁰

⁵⁹ Ingeborg Böer, Ruth Härkötter, Petra Kappert, Sabine Adatepe (ed.), **Türken in Berlin 1871-1945: Eine Metropole in den Erinnerungen Osmanischer und Türkischer Zeitzeugen**, Berlin, New York: de Gruyter, 2002, s. 7.

⁶⁰ Çalışmamızda yer yer atıfta bulunduğumuz Ali Reşad ve Babanzade İsmail Hakkı tarafından kaleme alınan **Bismarck: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi** başlıklı eser, Osmanlı'da bir batılı devlet adamı üzerine yazılmış ilk geniş çaplı bibliyografik eser olması (376 sayfa) ve Bismarck'ın ölümünden çok kısa bir süre sonra yayınlanmış olması, kendisine yönelik ilgiyi göstermesi açısından bu meyanda zikredilmeye değerdir. Bkz. Ali Reşad ve İsmail Hakkı, **Bismarck: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi**, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1316.

KAYNAKÇA**1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

BOA, HR. TO. 499/1, 19 Eylül 1883 (m.) / 17 Za. 1300 (h.) / 7 Eylül 1299 (r.)

BOA, HR. TO. 529/42, 12 Kasım 1885 (m.) / 4 S. 1303 (h.) / 31 Teşrinievvel 1301 (r.)

BOA, HR. TO. 529/47, 28 Kasım 1885 (m.) / 20 S. 1303 (h.) / 16 Teşrinisani 1301 (r.)

BOA, Y. A. HUS., 314/93, 7 C. 1312 (h.) / 6 Kasım 1894 (m.)

BOA, Y. A. HUS., 314/93, 7 Ca. 1312 (h.) / 6 Kasım 1894 (m.)

BOA, Y. A. HUS., 323/96, 10 L. 1312 (h.) / 6 Nisan 1895 (m.)

BOA, Y. A. HUS., 387/53, 13 Ra. 1316 (h.) / 20 Temmuz 1314 (r.) / 1 Ağustos 1898 (m.)

BOA, Y. MTV., 29/98, 23 R. 1305 (h.) / 8 Ocak 1888 (m.)

BOA, Y. PRK. BŞK., 51/16, 4 Za 1314 (h.) / 6 Nisan 1897 (m.) / 25 Mart 1303 (r.)

BOA, Y. PRK. DFE., 1/26, 20 M. 1310 (h.) / 2 Ağustos 1308 (r.) / 14 Ağustos 1892 (m.)

BOA, Y. PRK. EŞA., 17/34, 30 N. 1310 (h.) / 5 Nisan 1309 (r.) / 17 Nisan 1893 (m.)

BOA, Y. PRK. EŞA., 21/40, 6 L. 1312 (h.) / 21 Mart 1311 (r.) / 2 Nisan 1895 (m.)

BOA, Y. PRK. EŞA., 48/40, 15 L. 1323 (h.) / 13 Aralık 1905 (m.)

BOA, Y. PRK. EŞA., 6/39, 25 C. 1304 (h.) / 21 Mart 1887 (m.)

BOA, Y. PRK. HR. 14/70, 29 Z. 1308 (h.) / 24 Temmuz 1320 (r.) / 5 Ağustos 1891 (m.)

BOA, Y. PRK. PT., 11/39, 22 L 1314 (h.) / 26 Mart 1897 (m.) / 14 Mart 1313 (r.)

BOA, Y. PRK. PT., 11/39, 23 L 1314 (h.) / 27 Mart 1897 (m.) / 15 Mart 1313 (r.)

BOA, Y. PRK. PT., 5/79, 8 Ra. 1307 (h.) / 21 Teşrinievvel 1305 (r.) / 2 Kasım 1889 (m.)

BOA, Y. PRK. PT., 8/52, 21 Ş 1309 (h.) / 21 Mart 1892 (m.) / 9 Mart 1308 (r.)

BOA, Y. PRK. TŞF., 7/8, 14 S. 1321 (h.) / 29 Nisan 1319 (r.) / 12 Mayıs 1903 (m.)

2. Gazete

İkdam, Nr. 1463, 26 Temmuz 1314 (r.), 19 Ra. 1316 (h.), 7 Ağustos 1898 (m.), s. 2-3.

İkdam, Nr. 1467, 30 Temmuz 1314 (r.), 23 Ra. 1316 (h.), 11 Ağustos 1898 (m.), s. 2.

Tercüman-ı Hakikat, Nr. 3538, 10 Mart 1306 (r.), 30 B. 1307 (h.), 22 Mart 1890 (m.), s. 1.

Tercüman-ı Hakikat, Nr. 3539, 12 Mart 1306 (r.), 3 Ş. 1307 (h.), 24 Mart 1890 (m.), s. 1.

3. Eserler

Abdülhamid II.: **Devlet ve Memleket Görüşlerim**, (Haz. A. Alaeddin Çetin, Ramazan Yıldız), İstanbul, Çığır Yayınları, 1976.

Akyar, Hakan: **Bismarck ve II. Wilhelm'in Osmanlı Üzerine Düşünceleri**, Muğla Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Ali Reşat ve İsmail Hakkı: **Bismarck: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi**, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1316.

Ali Said: **Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı**, (Haz. Ahmet Nezih Galitekin), İstanbul, Nehir Yayınları, 1994.

Altıntaş, Yusuf Ziya: **Otto von Bismarck ve Osmanlı'daki İmajı**, İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Atıf Hüseyin Bey: **Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıraları (1909-1918)**, (Haz. M. Metin Hülagu), 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

Beydilli, Kemal: "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", **İÜ Tarih Dergisi**, Sayı: 32, 1979, s. 481-494.

_____, "Şark Meselesi", **DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)**, Cilt: 38, İstanbul, 2010, s. 352-357.

Birinci, Ali: "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi", **Divan İlmî Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 19, Yıl: 2005, s. 177-194.

Cihan, Ahmet: "Toplumsal ve Siyasal İlişkilerin Bir Tezahürü Olarak Hediyeleşme: II. Abdülhamid'in Alman İmparatoruna 1906 Yılında Göndermiş Olduğu Hediyeler", **Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu 8-10 Ekim 2009**, Konya, Konya Valiliği, 2010.

Çulcu, Murat: "Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış", **Çıkarlar, Çatışmalar, Çözümler: Tarihten Geleceğe Türk Alman İlişkileri**, (Haz. Erhan Yazar), Ankara, Türk Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Grubu, 1999.

Demirel, Fatmagül: **Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007.

Ingeborg Böer vd. (ed.): **Türken in Berlin 1871-1945: Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitzengen**, Berlin, New York: de Gruyter, 2002.

Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, Cilt: VIII, Ankara, TTK Basımevi, 1995.

Kasson, John A.: "Otto von Bismarck, Man and Minister", **The North American Review** (1821-1940), Ağustos 1886, c. CXLIII, nr. CCCLVII, American Periodicals, s. 105.

Kreiser, K. - Neumann, C.: **Kleine Geschichte der Türkei**, Stuttgart, Reclam, 2008.

Okday, İsmail Hakkı: **Yanya'dan Ankara'ya**, İstanbul, Sebil Yayinevi, 1975.

Okday, Şefik: **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, İstanbul, Marsan Matbaacılık, 1986.

Ortaylı, İlber: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 9. Baskı, İstanbul, Alkım Yayınları, 2006.

- Osmanoğlu, Ayş: **Babam Sultan Abdülhamid**, Ankara, Selçuk Yayınları, 1986.
- Özcan, Abdülkadir - Şahin, İlhan: “II. Abdülhamid’in Hususi Mektub ve Telgrafları”, **İÜ Tarih Dergisi**, Sayı: 34, 1984, s. 417-474.
- Scherer, Friedrich: **Adler und Halbmond: Bismarck und der Orient 1878 – 1890**, Paderborn, Schöningh, 2001.
- Soy, H. Bayram: **Almanya’nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)**, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004.
- Wallach, Jehuda L.: **Anatomie einer Militärhilfe: die Preussisch-Deutschen Militärmissionen in der Türkei: 1835-1919**, Düsseldorf, Draste Verlag, 1976.